

Iulia Mărgărit

NOTE LEXICAL-ETIMOLOGICE

ACRITŪRI(LE SÁTULUI)

În opera lui Z. Stancu se întâlnește frecvent cuvântul *acritură* cu un sens distinct, prin raportare la cel din limba comună: *În sat vedeam două feluri de oameni: oameni jerpeliți, care umblau de cum se topeau zăpezile și până toamna târziu... cu picioarele goale și oameni îmbrăcați, ca oamenii, încălțați cu ghetete lustruite, chiar în mijlocul verii. Noi purtam căciuli, pălării, ori hălăduiam cu capul gol, cum se întâmpla... Cine purta gambetă era poreclit **acritură**... **Acriturile satului** aveau haine închise cu nasturi lucioși și pălării tari – gambete... **Acritură** li se mai spunea și celorlalți care se înveșmântau în haine nemțești: notari, cârciumari, perceptori (D: 243). Categoria socială denumită global astfel se distingea prin îmbrăcămintea adoptată pentru a-și onora profesia: *Tăsică e greșier la judecătorie, e acritură. Umblă îmbrăcat nemțește, cu scârț la pantofi* (p. 89); prin viciile practicate, din același motiv: *Prinsese un nărav văru-meu... pe care îl aveau mai ales lefegiii, acriturile satului. Lucra ce lucra la poștă. Simțea că i se usucă gâtul... trecea șoseaua și peste drum era cârciuma lui Toma Ocă* (p. 400); prin distracțiile asumate ca obligații: *De peste șapte sate veneau la bal notarii cu nevestele și fetele lor, perceptorii și popii și toți cei care purtau haine nemțești, gulere înalte la gât, pălării tari. Se întâlneau la bal acriturile* (p. 392); prin modul de viață concordant cu poziția socială ocupată: *Picherul e om de la oraș... mănâncă la cârciumă cu doctoral Ganciu, cu Popescu-Bragadiru, învățătorul... și cu alte acrituri trecătoare ale satului* (p. 209).*

Pentru categoria indicată, îmbrăcămintea „nemțească” constituie un reper, un semn distinctiv care separă „lefegiii” satului de săteni. Totodată, aceeași îmbrăcămintă devine un real pericol în anumite momente, când starea de normalitate se dezechilibrează, și, prin urmare, apartenența purtătorilor la altă clasă socială decât cea a țăranilor îi defavorizează. Așa se întâmplă atunci când ecoul răscoalei de la 1907 parvine în localitate: *A intrat spaima în acrituri! Văru-meu, Nicolae Dimozel, și-a lăsat acasă gambeta; pentru prima oară îl văd trecând spre poștă cu căciulă în cap. A împrumutat căciula de la frate-său* (p. 138).

Referitor la *acritură*, problema care ne preocupă este originea. Aparent, un derivat atipic, în această calitate, prin dificultatea de a identifica baza, acesta este

raportabil la un potențial element de relație pe care-l furnizează JO: 10: *Negustoru, boieru, dregătoru, adicăte alde ai îmbrăcați în acre*¹, în *albastre*, [săteanului] îi sânt negri înaintea ochilor. Rar să puie ochi buni țaranu pe câte un orășan. Aceeași stare de dezagreabil este confirmată, la mare distanță în timp, în secolul următor, în *Gl. Argeș, acre* 1. „haine orășenești; haine nemțești, bălțatură”: *S-a îmbrăcat în acre, nu-i mai dai cu prăjina de nas.*

În legătură cu *acre*, lipsesc mențiunile, fiind absent din dicționare, cu excepția lui Hasdeu căruia tindem să-i acordăm credit. „Contemporan” cu... procesul de conturare a stării de spirit degajate la vederea hainelor nemțești [= europene!], în cazul celor veniți în lumea satului, este foarte probabil ca savantul să fi intuit, cu justețe, subtextul denominației corespunzătoare: *Pentru țaran, sânt acre până și hainele acelora pe care îi consideră ca „ciocoi”* (HEM: 179 s.v. *acru*). Simpla întâlnire cu această nouă vestimentație, la început perturbantă și prin colorit, cele dintâi haine orășenești fiind denumite, tocmai pentru cromatică lor, *albastre*, producea privitorilor, în special, celor de la sate, un copleșitor sentiment de dezaprobare. Pentru exprimarea acestuia s-a recurs, probabil, la cuvântul cel mai expresiv, verbul *a (i) se acri* *cuiva (de ceva, de cineva)* „a i se urî, a se scârbi” și din cauza ținutei vestimentare, marcă a distanței sociale dintre proprietarii acesteia și privitorii revoltați. Adjectivul gustativ a fost promovat în seria celor cromatice ca denominație pentru tipul de îmbrăcămintă. Prin urmare, *albastre, negre* și... *acre*. „Jocul” a mers mai departe și derivatul la care s-a recurs, *acritură*, a fost impus de posibila corelare cu *acre* și analogie cu deverbalele corespunzător. „Împrumutarea” acestuia din familia verbului corespunzător, probabil, nu a avut loc în sec. al XIX-lea, pentru că Hasdeu nu-l consemnează. Apare înregistrat în *Gl. Argeș* cu mențiunea „ieșit din uz, mai ales la pl.: 1. „persoană îmbrăcată în haine orășenești; târgoveț: *Au sosit niște acrituri cu mașina. Ce-or fi căutând?* 2. „persoană care făcea parte din organele administrative ale satului”: *Au plecat acriturile clapie* [= droaie] *pân sat*. Glosarul, de fapt, a înregistrat semantismul atestat în opera lui Z. Stancu. Ca o confirmare suplimentară, *acritură* figurează, în DRB s.v. 3., chiar cu semantismul în discuție. „ГОЛЕМЕЦ, ПЪРВЕНЕЦ В СЕЛО” [= mărimile, slujbașii statului].

¹ Formal, *acre* se înscrie în sistemul de denominație a vestimentației, după cromatică, exclusiv, prin adj. f. pl. Ca determinant al unui fost determinat *haine albastre, ~negre, haine acre*, cu aceeași glosare, „haine orășenești”, ultima sintagmă din fosta regiune Pitești (LR, VIII, 1959, nr. 5: 76), la un moment dat, prin adj., se rezuma sintagma în cauză, procedeu confirmat pentru partea sudică a țării: *Ajungând în ulița mare de la marginea bălciului, unul în negre numai ce-și oprește căruța* (Nicolae Al Lupului, *Posada Gurenilor* Povestiri din alte vremi, Craiova. Editura „Prietenii științe” 1929: 93). Orășenii se disting de săteni, în mod evident, prin îmbrăcămintea diferit colorată, de aici *albastre* pentru unii, *negre* pentru alții. *Acre* constituie o excepție, nu mai exprimă culoarea, ci starea de spirit de total disconfort, chiar fiziologic, provocată celor inferiori pe scara socială, la vederea costumației urbane a celor suspuși pe aceeași scară.

CĂLINĂR

Absent din dicționare, *călinar*, analizabil prin *călin* + suf. *-ar* constituie un alt nume pentru arbustul sălbatic, cu flori albe, cu fructele (= *căline*) ca niște boabe roșii, cu gust acrișor. Noua denumire se înscrie în seria derivatelor pentru pomi fructiferi de felul *nucar*, *merar*, *perjar*, frecvente în Basarabia, dar și în Oltenia, ca modalitate colectivă de defnire a acestora, plecându-se de la fructul respectiv. Deci „purtător de *mere*, *pere*, *perje*..., *căline*”: **Călinar** cu creanga-n drum, / Am un galben și nu-i bun (Niculiță-Voronca, *Datini*: 232). În acest fel, și Bucovina se afiliază zonelor care au dezvoltat inovația privitoare la denominație pomilor roditori, prin derivate colective.

DOCĂNI

Verbul *docăni* „a certa, a muștra; a povățui”, după DLR, cu circulație „prin Olt.”, conform atestărilor (*Cât am docănit-o și tot degeaba, nu vrea să m-asculte* – Boceanu, *Gl.*; *De bucurie și-ncepu să-și docănească argatul* – Plopșor, C., 14), dar și în Munt. (*Opincariu are cap bun. Se docănește lesne* – JO: 118), fixat și în expresii, *a docăni la cap (pe cineva)* „a bate la cap, a săcăi” (LR IX, 1960, nr. 5: 35 – fostul raion Turnu-Severin), din punctul de vedere al originii, ar constitui o formație onomatopeică.

Fără să contestăm acest caracter evident, ni se pare că verbul în discuție se află în filiație cu un altul mai cunoscut, *tocăni*, tot un deinterjecțional, explicabil prin baza *toc!* Și semantic, relația propusă se justifică, *tocăni* 1. fiind inclus în DLR cu sensul fig. „a bate pe cineva la cap; a pisălogi, a cicăli”: *M-a tocănit ăla, mi-a împuiat urechile, mi-e capul călindar (Gl. Argeș s.v.)*; *Noapcea aia o fost iadu pră pământ. Spume la gură o făcut de-atâtea docăneală* (ALBD: 374). Astfel stând lucrurile, și dată fiind relația surdă-sonoră, în cazul consoanei inițiale a verbelor comentate, legătura lor, cuvânt-titlu/variantă, devine evidentă, mai ales dacă ținem seama de inexistența aceleiași legături la nivelul interjecțiilor. Prin urmare, ni se pare firească tratarea în același articol, și în ordinea propusă, a verbelor *tocăni*, *docăni*. Mai precizăm că varianta a fost atestată, exclusiv, cu înțelesul metaforic.

FRUNZĂ VERDE CA PALMA

Sintagma face parte dintr-o doină de jale, culeasă din Maramureș: *Păsărică, păsărea, / Doară ești din țara mea! / Frunză verde ca palma / Spune-mi ce te-oi*

întreba! (Bud, P.P.: 21/17). Construcția atrage atenția prin comparația absurdă exprimată, obligându-ne să bănuim suprapunerea unor versuri diferite.

Textele incluse în același volum ne-au confirmat ipoteza: *Frunză lată cât palma*, / *Scârbită mi-e inima* (*id. ib.*: 34/39). Epitetul cromatic pe lângă *frunză*, generalizat în lirica populară, a uzurpat, în cazul de față, indicația dimensională (*lată*), ajungându-se la o construcție hibridă, evidentă prin caracterul său neverosimil: *frunză verde ca palma*. De altfel, laitmotivul *frunză verde*, se întâlnește și în alte texte cu determinare dimensională, dar necontradictorie: *Frunză verde, lată,-n dungă* / *Toate plugurile umblă* (*id., ib.*: 40/12). *Codrule, cu frunza lată*, / *Pice bruma, nu te bată*₁ [...] *Codrule, ca frunza lungă* / *Pice bruma, nu te-ajungă* (*id. ib.*: 43/27). Numai că, în ultimele exemple, compatibilitatea determinat/determinant nu ridică probleme: *frunză verde, lată,-n dungă, frunză lată, frunză lungă*.

GĂZDĂȘ

Termenul notat doar cu pl. *găzdași* apare într-un text din nordul Moldovei, publicat în Șez. I: 37: *Sătenilor, care botează sau care cunună, li se duc de cătră cumătri de botez și de tineri colacii de nuntă [...] Acest obicei se sărbătorește cam în toate locurile sâmbătă sara sau duminica [...]. Cumătrii sau finii duc cumătrilor ori nașilor cam aceste lucruri: doi, trei colaci mari sau, în locul colacilor, se poate duce câteva ocă de făină de grâu, o bucată de zahăr, stafide... o garafă cu vin [...]. Lucrurile acestea se pun pe o masă, se acopăr și după ce vorba începe și găzdașii își mântuie pregătirile pentru primirea colăcașilor, unul din săteni... le închină colacii*. Am transcris aproape integral textul pentru a se vedea semantismul cuvântului-titlu. Conform acestuia, *găzdașii* sunt gazdele, iar termenul a fost creat analogic, poate, după *căsași*, cu același semantism, frecvent în zonă: „*Bună ziua la dumneavoastră, căsași de casă!*” (Marian, *Nunta*: 830). *Mirele merge cu toți căsașii săi după mireasă* (*id., ib.*: 495). Tautologia din primul exemplu se explică prin intenția vorbitorului de a delimita adresarea, de față fiind și *căsași* din alte case. Cuvântul în discuție, cu sensul semnalat, re apare în același text din revista menționată: *După masă și după ce mesenii s-au chefăluit, colăcarii părăsesc pe găzdași, ducând fiecare veselia cu sine și un car de minciuni* (*id., ib.*). Am insistat asupra înțelesului, întrucât DA nu l-a valorificat, tratând cuvântul cu o singură semnificație „cel care vestește sosirea cuiva (și se îngrijește pentru a-i asigura *gazda*)”, făcând trimitere la textul pe care l-am reprodus: *Mirele trimite înainte găzdași (conaccii), ca să-i vestească apropierea* („*Dacia literară*”: 37 [sic!]). În prezent, în limba română de dincolo de Prut, *găzdaș* a dezvoltat un non înțeles: „cel care locuiește în gazdă, contra cost”, devenind corespondent pentru *chiriaș* din limba standard, absent în zonă.

HĂRȚOĂGĂ

Cu semantism depreciativ, *hârțoagă* „hârtie scrisă, document, act vechi, fără valoare”, din punctul de vedere al originii, apare controversat în dicționare. Unele consideră ca punct de plecare *hârtie* (DM, DEX, NȘDU, DA), altele, *hârtie* + *hrisov* (TDRG). Între acestea, excepție face SDLR care propune, o altă soluție, optând chiar pentru un element de pornire diferit: „*hrisoave* > **hârsoave* > **hârsoage*, apoi *hârțoage* (după *hodoroagă*, *mârțoagă*)”. În momentul de față, putem acorda credit ipotezei lui Scriban, întrucât presupusul stadiu, cu metateză, al etimonului propus, a fost identificat: *Vodă îmi înlesnește calea spre a dovedi prigonirea unui blestem, care, cu prilejul cercetării unor vechi hârsoave, s-a descoperit că s-a făcut în ținutul Olteniei* (Sim. Bălănescu, *Năpatea*, Buc. 1897, Tipolitogr. „Universală”: 73). Declanșarea metatezei s-ar putea datora intersectării *hârtii/hrisoave*, dată fiind comunitatea domeniului de referință. Cât privește avansarea propunerii *hârtie* + suf. *-oagă* (v. DA s.v.), aceasta rămâne fără șanse, deoarece modificările fonetice nu se pot susține prin cele două elemente. Revenind la *hârsoave*, întrevădem posibilitatea unei schimbări fonetice, absolut necesare pe parcursul evoluției [s] > [ț], proces frecvent, la nivel dialectal: *soclu* > *țoclu* (*Gl. Munt* s.v. *soclu*); *sarcă* > *țarcă* (DLR s.v. *țarcă*). Etapa *hârțoave* înseamnă încă un avans dobândit către pluralul *hârțoage*. Pentru „pașii” următori, tot Scriban oferă o informație prețioasă, referitoare la semantismul cuvântului în discuție: „în Muntenia, cu înțelesul «mârțoagă»”. În aceste condiții, stadiul *hârțoavă* ar fi putut suferi influența sensului depreciativ menționat, din punctul de vedere formal, al tranșei finale. Prin urmare, modificarea *hârțoavă* > *hârțoagă*, sub presiunea formală și de sens a lexemului *mârțoagă*, la un moment dat, a putut deveni iminentă.

ÎNTUNECÍME

Pentru *întunecime* s.f. „întuneric adânc, beznă, obscuritate, eclipsă de soare”, DEX propune analiza etimologică *întuneca* + suf. *-ime*. Dată fiind incompatibilitatea baza verbală / sufix nominal (Florența Sădeanu 1962: 78 indică două formații deverbale: *arzime* (potențial) și *însoțime*, după părerea noastră, explicabile prin schimbare de sufix: *arzător* > *arzime*, *însoțitori* > *însoțime*. Într-un mod similar procedează și Pascu, *Suf.*: 140 pentru *întunecime*, *usturime*, considerându-le deverbale. Cel puțin pentru primul dintre ele, propunem altă soluție. Considerăm că *întunecime* ar fi putut rezulta prin contragere din *întunericime* < *întuneric*, mult prea greoi prin lungime. Pentru cele două nume (lung și scurt), DA indică aproximativ aceleași datări: prima jumătate a sec. al XIX-lea. Forma redimensionată a găsit un sprijin evident în familia lexicală *întuneca*.

ÎNVÂNĂTĂȚI

Verbul anunțat, după DA, s-ar explica, din punctul de vedere al creării, prin analogie cu *îmbunătăți*, *înjumătăți*. Este foarte adevărat faptul că formal, prin structură, *învânătăți* „evocă” verbele menționate. Dar analogia nu se motivează suficient, nu este evidentă. Pe baza cărui criteriu *învineți* ar fi urmat modelele respective pentru a deveni *învânătăți*? MDA oferă analiza *în* + *vânăt* + suf. *-ăți*, reproducând structura verbului, în părțile recunoscute, și atât. La mijloc, probabil, este o altă explicație. Presupunem că *învineți*, corelat cu *vânăt* ori *vânătaie*, în contexte posibile, de felul *s-a învinețit*, *este vânăt*, *are vânătăi* ar fi putut duce la refacerea verbului cunoscut: *învânătăți*, prin suprapunere verb/adjectiv, verb/substantiv.

LAPANÉȚ, PALANÉȚ

Semnificând „plăcintă coaptă pe vatră”, *lapaneț* a fost preluat de DA, în corpusul de termeni, din Pașca, *Gl.* Situația s-a perpetuat și în DLR. Ultima sursă citată n-a operat o modificare evidentă în raport cu starea de fapt din glosarul menționat, în coloanele căruia autorul introdusese și *palaneț*, aproximativ, cu același sens „plăcintă groasă, umplută cu brânză și coaptă sub țest sau în cuptor”. Totuși, definiția va suferi unele amendamente „turtă din aluat de pâine, coaptă pe vatră, uneori umplută cu brânză, cu urdă, cu magiun”, în acest fel apropiindu-se de *lapaneț*. Cu răspândire în Transilv., *palaneț* constituie un împrumut din ucraineană *паланиця*. Pe terenul limbii române, *palaniță*, pl. *palaniți* a dezvoltat un nou singular *palaniț*, var. *palaneț*. Mai apoi, prin metateză, acesta a evoluat în varianta *lapaneț*, al cărei loc, la nivel de dicționare, ar fi s.v. *palaneț*. Cazul prezentat rămâne un exemplu de preluare necritică a unei erori.

MĂȘTERĂ

Înregistrat în DLR, ca s.m. și f., adj. *mașter*, ~-ă, semnificând, pentru formele corespunzătoare de gen, „(mamă) vitregă”, „(tată) vitreg” „înv. și reg.”, cu „et. nec.”, în privința originii, ar putea reprezenta „o contaminare în care primul element e *maștehă*”. Împărtășim supoziția DLR, chiar incompletă, și pentru cel de al doilea termen propunem *muiere*. Acesta din urmă, asociat contextual, precipită lucrurile, iar dacă se păstrează, exclusiv, la nivel mental, de asemenea influențează mersul lor, căci *maștehă*, prin definiție, se referă la *muiere*, cu o calitate aproape inseparabilă: *rea*. Combinația *maștehă*, *muiere rea*, cu adjectivul în rostire regională *ră*, aproape ar fi suficientă pentru modificarea analogică *maștehă* > *mașteră*.

MĂȘTIHOAIE

După DLR, *măștihoaie* „mamă vitregă”, răspândit în Banat și în Transilvania, se analizează în *maștihă* + suf. *-oaie*. Probabil că situația se prezintă altfel. De vreme ce există derivatul masculin, *măștihoi* cu analiza *maștihă* + suf. *-oi*, apărut ca pandant al femininului *maștihă*, s-a creat premisa ca fosta baza derivativă să fie dublată de un singular nou, cu același afix ca și cel al masculinului: *măștihoaie*. Din acest motiv considerăm că derivatul feminin a fost refăcut după derivatul masculin. Situația este aceeași ca la *văduă* > *văduoi* > *văduoaie*, ori *văduvă* > *văduvoi* > *văduvoaie*.

NELĂȚIT, NELĂȚI, NELUȚIT, NELUȚI

Ca derivat negativ, *nelățit*, ~-ă a fost înregistrat în Racoviceanu, *Glosar*. Cu referire la haine, participiul amintit semnifică „nespălat, murdar, soios”. Aceeași sursă a înregistrat și verbul corespunzător *nelăți* „a murdări haine, rufe, prin folosire îndelungă”. Anterior, în rubrica *Vocabular regional* din LR, X, 1961, nr. 1, p. 21, a fost comunicat un verb paronim, *neluți*, *neluțesc* [d. rufe] „a (se) murdări” din Chisindia, fostul raion Gura Honț, Crișana. Cele două formații nu pot fi străine de cea inclusă în DLR, *nelăuți* refl. (prin Transilv.) „a se murdări”. Acesta din urmă se dovedește analizabil prin participiul negativ al bazei *lăut* > *nelăut* și, în raport cu *nelăți* și *neluți*, poate fi considerat formația *princeps*. Abia ulterior, din *nelăuți*, greoi la rostire, au fost contrase variantele menționate, în cazul participiilor, prin sincopă ([a], [u]): *nelăuțit* > *nelățit*; *neluțit*. Situația expusă reflectă evoluția verbului moștenit *lavare* > *la*, la nivelul lexicului dialectal, în aria vestică a dacoromânei. În cazul aceluiași lexem, cu largă răspândire, se constată inovații în partea sudică, prin var. *lăia*, *lăi* derivate pe baza paradigmei de ind. prez. (*mă lai*), atestate masiv în Oltenia și Muntenia (v. DGS II s.v. *la*²). Aici amintim încă un fapt similar, excentric, prin poziția geografică, comparativ cu celelalte: part. *lat*, inedit, consemnat la românii din spațiul ex-sovietic (TD – Nistru). Nu putem aprecia dacă este vorba de o inovație propriu-zisă, petrecută în teritoriile respective sau un aport al coloniștilor români veniți din Basarabia. În provincia amintită, în partea sudică, a fost înregistrată de folcloristul P. Ștefănuță (1937: 75): *La noi în Marcovei cap de post [1 August], postu Sântă Mării, sfințâsc florile: sfințâști bosuioc, flori bătute, flori roșii, duși la bisărci și le sfințâști c-apu-s buni de lat, di scaldat cochii, di dureri di cap*. Contextul confirmă semantismul specializat al verbului (v. succesiunea *lat*, *scăldat*) și calitatea de inovație a participiului. Că este vorba de un singur fapt ori de realizări independente nu are importanță pentru tabloul de evoluție a verbului.

NICIDECUȘ

Termenul-titlu apare în următorul context: *Fata se căznea, se suceea, se învârtea, dar deloc... nu-i putea da de rostu căpătâiului, nicidecuș, dar tot nu vrea să se dea prinsă și ceru un răstimp de-o noapte și a doua zi să ghicească* (Stăncescu, *Basme*: 146). Ar putea să fie vorba de o formație de la *nicidecum*, prin redimensionarea unui corp fonetic prea amplu după sufixare **nicidecumuș*. Ca model ar fi putut servi *nițicuș*: *Aveți încredere în voi, dar aveți nițicuș și-n noi* (SCL 1963: 26). *Nicidecuș* nu a fost valorificat în DLR, în ciuda faptului că autorul și opera figurează în bibliografia acestuia.

OCNĂREĂSCĂ

Adjectivul din titlu a fost notat de Liuba, Iana, M. în sintagma *sapă ocnărească* prin care se explică termenul local, *chilăviță* „se zice la noi la o sapă ocnărească, ascuțită, cu coadă scurtă”. Derivatul, cu analiza *ocnar*, sinonim pentru *ocnaș*, + suf. *-esc*, *-ească* reprezintă o formație inedită. Cu toate acestea, DLR nu a preluat adjectivul din bibliografia respectivă, motiv pentru care am recurs la cuvenita semnalare.

PÍRCĂ

DLR înregistrează *pircă* 1. cunoscut „prin Transilv.”, cu înțelesul „bibilică”, iar pentru origine menționează „cf. *pichere*”. Lexemul indicat, ca punct de pornire, figurează în aceeași sursă, ca derivat regresiv de la *picheri* „cuvânt care imită strigătul bibilicii”, ambele cu răspândire „prin Mold.” Dar trimiterea dicționarului-tezaur nu a soluționat etimologia pentru cuvântul din titlul notei. În acest scop, propunem evaluarea diminutivului *pichiriță*, analizabil prin *pichere*, în etapa unei variante cu metateză, *pirechiță*, prin asimilare, *pirichiță*, apoi cu sincopă, *pirchiță*, aceasta din urmă înregistrată și de DLR, pentru Transilv. (*Amândoi soții aveau părul roșu, iar ea era pistruiie ca un ou de pirchiță* – Beniuc, *Pe muchie de cuțit*, I, 1959: 198). De la derivatul *pirchiță*, interpretat ca formație diminutivală, „s-ar fi extras”, mai apoi, presupusa bază derivativă *pircă*.

Propunerile DLR *pircă* cf. *pichere*, *pirchiță* < *pircă* + suf. *-iță* nu reprezintă soluții satisfăcătoare.

PODVORITURI

Termenul *podvorituri*, absent din dicționare și glosare, figurează într-un document datat 1815, respectiv, un răspuns al câtorva sate din jud. Hotin, Basarabia, „la întrebarea ce ni se face de cătră premilostiva stăpânire [rusă] ca să arătăm cu ce obiceiuri ar fi mulțămirea noastră ca să petrecem noi, țara, și să trăim de acum înainte” (*Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei*. Dosarul Nr. 5167, anul 1816,

în St. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. „Asociația Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923:13).

În șirul de plângeri enumerate, în legătură cu obligațiile numeroase ale băștinașilor față de noile autorități, apare și termenul-titlu: *podvorituri oștenești cu cară cu boi peste tot locul* (p. 13). După aparențe, acesta, semnificând „transporturi (pentru armată)”, ar reprezenta un derivat de la verbul *podvodări* (învechit) „a pune (pe cineva) să facă *podvadă*, cu anumită regularitate; p. ext. a transporta, a căra cu carul, căruța (și contra plată)”, cu ultima atestare în Biblia din 1688 (cf. SFC, IV: 198). Derivatul primordial *podvodăritură*, datorită lungimii excesive, probabil, a fost refăcut, prin haplogogie: *podvăritură*.

SPINĂTURĂ

Înregistrat de Liuba, Iana, M. 88, *spinătură*, în explicația autorilor, „se vorbește că aici a fost smidă de spini”, nu a fost preluat în DLR, deși figurează în lista bibliografică a dicționarului-tezaur. După aparențe, ar fi vorba despre un derivat colectiv (v. *smidă de spini*, „pădurice...”), creat analogic. De altfel, DLR înregistrează *smidă* „desiș în pădure format din tufișuri de mărăcini, de zmeură, de mure etc. care cresc printre copacii doborâți de furtună, arși de trăsnete ori tăiați și care constituie un loc greu de pătruns”. Un astfel de desiș inaccesibil, de obicei, se desființează prin tăiere și curățirea locului, devenind *curătură* „loc curat (cf. DA s.v. *cura* I.2.) sau curățit de rădăcini, de cioturi, de mărăcini, de nuci, de spini pentru a putea fi arat”. Relația antonimică *curătură* / *smidă de spini* ar fi putut impulsiona modelarea analogică a pseudoderivatului *spinătură*.

STRĂȘUNĂ

Verb reflexiv, *strășuna* „a i se năzări” (*Ce i s-o mai fi strășunat?*), notat de Ciaușanu, *Gl.* pentru nordul Olteniei, figurează în DLR fără soluție etimologică, numai cu indicația „cf. *cășuna*”. Este adevărat faptul că cele două verbe au aceeași tranșă finală și chiar și semantismul nu diferă fundamental. Pentru verbul în discuție, o sugestie ar putea veni de la var. *strășina* s.v. *strășuna* care, din punct de vedere formal, trimite la paronimul *streșina*, atestat cu un alt înțeles, dar explicabil și prin expr. *a-și duce mâna (palma) streășină la ochi*, pentru a vedea mai bine. Unei astfel de „descendențe” îi putem atribui semantismul „a i se părea că...”, a i se năzări”. În acest punct, apropierea formală *strășina* / *cășuna* ar fi putut favoriza modificarea în consecință: *strășuna*.

TĂNDĂRAI

Cuvântul, absent din DLR, figurează în Murariu, *Gl.*, cu următoarele accepții:

1. „lucru, obiect vechi, uzat, nefolositor”: *Dă ște mai țâni atâta tândărai aiși?*
2. „piață de vechituri”: *Ș-o să vezi acum trai. Anț-țvai ca-n tândărai?*. Citatele

preluate *tale-quala* din sursa citată reflectă pluralitatea și pentru sensul 1., colectiv, respectiv, *tândarai* „lucruri vechi”. Pentru originea cuvântului ne raportăm la *tandăr* „vânzător într-o piață de vechituri”, inclus în același glosar: *Lucrurile așcea poț să le duș la tandăr*. Dacă *tandăr* devine simbolul lucrului învechit, uzat, atunci colectivitatea în cauză ar deveni *tândăraie* (cf. *glod* > *glodăraie*, *fum* > *fumăraie*). Derivatul, perceput ca pluralitate, prin pseudointerpretare, va dezvolta singularul corespunzător: *tândărai*.

TRENȚĂTŪRĂ

Cu semantismul „zdreanță” cuvântul anunțat figurează în Ciaușanu, *Gl. s.v. treanță*: *Nu se ține treanța pe el! E golopan, e un golan, e gol pușcă, e numai cu trențături (trențuici) pe el*. Din punctul de vedere al creării este vorba de o formație analogică, analizabilă prin baza nonverbală *treanță*. Prin analogie, după creații deverbale din același domeniu de referință, *descusătură*, *încinsătură*, *ruptură*, *șesătură* s-ar fi putut crea (pseudo)derivatul în discuție, reperat în sursa citată ca „atestare involuntară” (Mărgărit, A. I.: 21).

TINDICÉI, TIMBRICÉI, TRÂNDICÉI

Seria cuvintelor incluse în titlul notei figurează în basme populare culese, de la informatori diferiți, din jud. Olt, fără să fi fost introduse în glosarul volumului corespunzător: FOM VIII. Acesta ar putea să fie motivul pentru care DLR nu le-a preluat. Absente din dicționare și din alte glosare, lexemele-titlu par lipsite de transparență lexicală. Pentru decriptare am confruntat contextele corespunzătoare: „— *Întinde-te, masă frumoasă, cu tot felul de bucate cu lăutari, cu tindiceii!* (FOM VIII: 702). *S-a întins masa frumoasă, ca la restaurant, lăutari și tindicii* (id.: 704). *L-a primit ca muzici, cu timbriceii* (p. 389). *A pus lăutari și i-a cântat, trândiceii* (p. 482). Se poate observa că în toate situațiile, cuvintele urmărite apar dublate, ca într-o reluare sinonimică: *cu lăutari, cu tindiceii; lăutari și tindicii* (var. fonetică); *cu muzici, cu timbriceii, lăutari... trândiceii*. Sintagmele extrase prezintă un termen invariabil *lăutari*, ori substitutul *muzici*, fapt ce ne determină să presupunem apartenența elementului secund la același domeniu de referință. Gradul de corupere, mai mult sau mai puțin avansat, ne oferă șansa de a-l valorifica pe cel care până la un punct: „spune” mai mult. De aceea, *timbriceii*, „cântăreț din trâmbiță”, prin raportare la *trândicerii* (înv. și reg.), reprezintă o variantă fonetică aproape integrală de la *trâmbicerii* (DLR s.v.). Metateza și disimilarea favorizează forma *timbriceii*, iar uitarea acestuia din urmă explică variantele *trândiceii*, *tindiceii*.

ȚIPOTÍ

Verbul anunțat, *țipoti*, cu circulație „prin Transilv. și Maram.” (DLR s.v.), semnificând „a scoate țipete, a striga tare, a țipa” (*id.*, *ib.*), conform dicționarului-

tezaur s-ar analiza prin „*țipa* + suf. *-oti*”. Propunerea noastră este alta, întrucât mult mai probabilă este originea denominativă a acestuia, respectiv *țipăt* + suf. *-i*, poate chiar în expresia *a scoate un țipăt* (*țipete*). Ca argument de bază, invocăm varianta primordială *țipăți*, după toate probabilitățile: *Ea țipătea... dar el nu înceta cu leacul, toată era melestuită de bătaie* (Pop – Reteganul, P. II: 80). Modificarea fonetică survenită se explică prin acomodare, respectiv, influența labialei [p] asupra vocalei următoare, care dobândește același caracter [a] > [o]. Odată operată această schimbare, în noua formă, verbul este cu mult mai agreat, după cum atestă tendința de impunere a variantei, în detrimentul formei originare: *Hia* [fia]-*n ciupă țipote* / *Focu-n vatră duduie* / (Al. Țiplea – *Poezii populare*: 7); *Focu-n vatră vojotește*, / *Pruncu-n leagăn țipotește* (Folc. Transilv., I: 208).

BIBLIOGRAFIE

- ALBD = *Antologia literaturii dialectale bănățene* (poezie, proză, teatru), 1891–2011, de Ioan Viorel Boldureanu, Simion Dănilă, Cornel Ungureanu. Timișoara, Editura Universității de Vest, 2011.
- Boceanu, Gl. = Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1918.
- Bud, P. P. = Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908.
- Ciașanu, Gl. = G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, Imprimeria Națională, 1931.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DGS II = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, volumul II, Literele D–O, București, 2010, coord. Maria Marin.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
- DRB = *Dicționar român-bulgar*, sub redacția academicianului Dr. St. Romanski și a lui St. Ilcev, Sofia, 1962.
- Folc Transilv. = *Folclor din Transilvania*, Texte alese din colecții inedite. Vol. I ș.u. București, Editura pentru Literatură, 1967 ș.u.
- FOM VIII = *Folclor din Oltenia și Muntenia. Cântecul și poveștile Oltului*. Zonele Scornicești, Drăgănești-Olt, Corabia. Studiu introductiv de Ioan Șerb. București, Editura Minerva, 1979.
- Gl. Argeș = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, 1967.
- HEM = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor. Tomul I–III, București, Stabilimentul grafic Socec și Teclu, Tom I–II: 1887, Tom III: 1893.
- JO = Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum trebuie să fie săteanu*. Scriere în limba țaranului muntean, București, 1881.
- Liuba-Iana, M. = Sofronie Liuba și Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*. Caransebeș, 1895.
- LR = „Limba română”, București, 1952 ș. u.
- Marian, Nunta = S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ. Edițiunea Academiei Române, București, 1890.
- Mărgărit, A.I. = Iulia Mărgărit, Atestări „involuntare” în „Fonetică și dialectologie”, XXX, 2011, p. 21–26.
- Murariu, Gl. = Ion Murariu, *Vorbe d-ale noastre*, Glosar girocean. Ediția a IV-a, revăzută și adăugită, Timișoara, Editura Waldpress, 2014.

- Niculică-Voronca, El. = G. T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinariu-Varone, *Dicționarul jocurilor populare românești*. București, 1979.
- NȘDU = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, vol. I–II, ediție revizuită și adăugită de Al. Dobre, Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Viorica Zăstroiu, Mydo-Center, 1995–1997.
- Pascu, Suf. = Dr. G. Pascu, *Sufixe românești*, Editura Academiei Române, București, 1916.
- Pașca, Gl. = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, alcătuit după material cules de corespondenții din diferite regiuni, București, Cultura națională, 1928. (Academia Română. Memoriile secțiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3).
- Plopșor, C. = [C.S.] Nicolaescu-Plopșor, *Ceaur. Povești oltenești*, Craiova, Tiparnița „Craiova”, 1928.
- Pop, Reteganul, I. = Ion Pop-Reteganul, *Zâna apelor. Povești ardelenesti* culese din gura poporului, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Iordan Datcu, Minerva.
- Racoviceanu, Gl. = Simion Todorescu Racoviceanu, *Glosar de termeni dialectali din satul Racovița, județul Timiș*. Timișoara, Editura „Eurostampa”, 2013.
- Sădeanu, Fl. 1962 = Florența Sădeanu, *Sufixe colective din limba română, cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 41–81.
- SCL = *Studii și cercetări lingvistice*. [București], Editura Academiei. Institutul de Lingvistică din București. Anul I (1950), ș. u.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincialisme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.
- SFC IV = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* [București]. Editura Academiei, 1967.
- Stancu, D. = Z. Stancu, *Descuț* [București], Editura pentru Literatură, 1964.
- Șez. = *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradiții populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ș. u.
- Ștefănuță 1937 = P. V. Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de jos*, în Anuarul Arhivei de Folclor, IV, p. 31–228.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895–1925.

NOTES LEXICALES-ÉTYMOLOGIQUES

(Résumé)

L'article reunite plusieurs lexemes non solutionnés du point de vue étymologique ou solutionnés de manière insatisfaisante. Dans leur majorité, les mots sélectionnés sont atypiques en ce qui concerne leur mode de formation: *acritură*, un déverbal apparent modélé analogiquement au niveau du parler, *găzdaș* « maître de la maison, hôte », créé comme *căsaș*; *spinătură* « endroit épineux », comme *curătură*, *trențătură*, comme *ruptură* etc.

D'autres mots représentent des cas particuliers d'évolution construits selon des modèles dialectaux: *lăut* « lavé », participe du verbe hérité du latin *la* < *lavare*, a développé l'antonyme *nelăut* et, par dérivation de celui-ci, les variantes *neluțit*, *nelățit* « non lavé » etc.

Cuvinte-cheie: *acre*, *acritură*, *la*, *lăut*, *nelăut*, *nelățit*, *neluțit*.

Mots-clé: *acre* « vêtements européens », *acritură* « personne qui porte des vêtements européens », *la* « laver », *lăut* « lavé », *nelăut* « non lavé », *nelățit* « non lavé », *neluțit* « non lave ».

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*